

UOT: 535.8

<https://doi.org/10.30546/678209.2025.02.087>

DİNAMİK SİSTEMLƏRİN ÇOXADDIMLI METODLARDA MODELLƏŞDİRİLMƏSİ

A.S.Qələndərov, V.N.Bayramova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

vusalabairamova@mail.ru, a.qelenderov@uteca.edu.az

Xülasə. Bu məqalədə dinamik sistemlərin ədədi modelləşdirilməsində istifadə olunan müxtəlif çoxmərhələli metodların, xüsusən Adams tipli metodların icmalı təqdim olunur. Bu ədədi metodların müqayisəli təhlili və səhvlərin qiymətləndirilməsi ikinci dərəcəli adi diferensial tənlik üçün Koşi məsələsinin həlli nümunəsindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Bu Koşi məsələsinin analitik və ədədi həlləri aydın şəkildə yazılmışdır. Çoxaddımlı üsullar üçün bir addımlı Eyler və Runge-Kutta üsulları müqayisə edilir. Adi diferensial tənliklər sistemlərinin həlli üçün çoxmərhələli metodların tətbiqi və istifadəsi tək addımlı metodlardan daha çətindir, çünki onlar təkcə funksiyanın ilkin dəyərini deyil, həm də çox vaxt məlum olmayan ən azı bir sonrakı dəyəri tələb edir. Bu dəyərləri əldə etmək üçün təxmini düsturlardan istifadə etməliyik. Bununla belə, çoxmərhələli üsullar, gizli bir addımlı metodların zəif performans göstərdiyi mürəkkəb problemlərin həlli üçün daha uyğundur.

Açar sözlər: çoxaddımlı metodlar, çoxmərhələli metodlar, sistemlər, differensial tənliklər, addım.

Giriş. Məqalədə müxtəlif çoxmərhələli metodlara, xüsusən də bu tip metodlara Adams-Bashfort dinamik sistemlərin ədədi simulyasiyasına münasibətdə ümumi baxış verilir. Bu ədədi metodların müqayisəli təhlili və səhvlərinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Adi diferensial tənlik üçün Koşi məsələsinin həlli nümunəsində ikinci sifariş, bu Koşi məsələsinin analitik və ədədi həlləri açıq şəkildə yazılmışdır.

Çox addımlı üsullar tək addımlı Eyler və Runge-Kutta üsulları ilə müqayisə edilir.

Python dili vasitəsilə diferensial tənliklərin həlli. Adi diferensial tənliklər sistemlərinin həlli üçün çoxmərhələli üsulların həyata keçirilməsi daha çətindir və onların tələb etdiyi kimi bir addımlı üsullarla müqayisədə istifadə edilir, yalnız funksiyanın ilkin dəyərini deyil, həm də ən azı bir növbəti dəyəri işləyir ki, əsasən məlum deyil. Bu dəyərləri əldə etmək üçün təxmini düsturlara müraciət etmək lazımdır. Bununla belə, həll üçün çoxmərhələli üsullar daha uyğundur. Bir addımlı üsulları əhatə edən çətin problemlər zəif işləyir.

Məqalə bəzi çoxmərhələli ədədi üsullar üçün ədədi sxemləri tərtib edir və bu metodların tətbiq olunacağı problemləri yazır. Yekun olaraq, nəzərdən keçirilən üsullar bir addımlı üsullarla yanaşı seçilmiş problemlərə də tətbiq edilir. Həll xətası və bəzi invariantların saxlanması dəqiqliyi mütləq ölçülür. Diferensial tənlik tənliklər sistemini analitik və ədədi üsulla həll etməyi təmin edir. Adi diferensial tənliyin həlli üçün **dsolve (ODE, f(x), options)**, adi differensial tənliklər sisteminin həlli üçün **dsolve({ODE1, ODE2, ..., ODEn}, {funcs}, options)** funksiyalardan istifadə olunur. Burada, ODE, ODE1, ODE2,...,ODEn - diferensial tənliklər, $f(x)$ –axtarılan funksiya, **{funcs}**–axtarılan funksiyalar çoxluğu. Options parametri məsələnin həll formasını tənzimləyir. Qeyd edək ki, **dsolve (f(x), options)** və **({ODE1, ODE2,...,ODEn}, {funcs}, options)** funksiyaları vasitəsilə həmçinin adi diferensial tənliyin və

tənliklər sisteminin fundamental həllər sistemini də təyin etmək olar. Bunun üçün funksiyanın yazılışında options parametri olaraq $output=basis$ yazmaq lazımdır.

Baxılan ədədi üsullar ODE sistemi üçün Koşi məsələsinə tətbiq olunacaq. Bəzi hamar funksiya $x(t)$ olsun: $R \rightarrow R^n$ ilə müəyyən edilir $[t_0, T] \in R$ intervalında. Həmçinin sağ təyin edən hamar $f(t, x)$ funksiyası verilmişdir. ODE sisteminin bir hissəsi:

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = f(t, x) \\ x(t_0) = x_0 \end{cases}$$

ODE sistemi üçün Koşi məsələsinin həlli üçün bütün mümkün ədədi üsullar üç qrupdan birinə təsnif edilə bilər.

Bu üsullarda x_i -nin qiymətini hesablamaq üçün bir neçə əvvəlki (x_{i-1} , x_{i-2} və s.) və/və ya şəbəkə funksiyalarının qiymətləri sonrakılardan istifadə olunur (x_{i+1} , x_{i+2} və s.). Bundan əlavə, əgər x_i -nin əvvəlki və sonrakı dəyərlərdən asılılığı xətti olarsa, onda biri danışır.

Xətti çoxaddımlı üsullar (Adams-Bashforth üsulları, Adams-Moulton).

- Çoxmərhələli - hər addımda bir neçə əlavə hesablama baş verir (yəni, x_i -nin hesablanması bir neçə mərhələdə baş verir).

Bu sinfə Runge-Kutta üsulları daxildir [1; 3].

Multitörəmə - hər addımda $x(t)$ -in törəmələrindən x_i hesablamaq üçün istifadə olunur [4]. Bu yazıda biz kitabxanada tətbiq olunan SciPy [5] çoxmərhələli metodlardan istifadə etməklə çoxmərhələli metodları müqayisə edəcəyik. Test üçün tapşırıq xətti osilator tənliyidi, çünki analitik həll ən sadədir və dəqiqdir. Ümumi enerji qənaətinin dəqiqliyi sistemləri qiymətləndiriləcək.

Biz burada müxtəlif ədədlər üçün Adams-Bashfort addımlar ədədi metodunun sxemlərini təqdim edirik. Bir addım üçün üsul Eyer metodu ilə eynidir:

$$\begin{cases} x_{k+1} = x_k + f_k \\ x_0 = x(0) \end{cases}$$

burada $f_k = f(t_k, x_k)$. Aşağıdakı düsturlar iki addımlı metod üçün etibarlıdır:

$$x_{k+1} = x_k + \frac{h}{2}(3f_k - f_{k-1})$$

üç addımlı üsul üçün:

$$x_{k+1} = x_k + \frac{h}{12}(23f_k - 16f_{k-1} + 5f_{k-2})$$

və dörd addımlı metod üçün:

$$x_{k+1} = x_k + \frac{h}{12}(55f_k - 59f_{k-1} + 37f_{k-2} - 9f_{k-3})$$

Düsturlardan göründüyü kimi, x_k tapmaq üçün x_{k-1} , x_{k-2} və dəyərləri bilmək tələb olunur və s.

Xətti osilator tənliyini nəzərdən keçirək

$$\begin{cases} x_1(t) = +x_2 \\ x_2(t) = -x_1 \end{cases}$$

Ona bir sıra üsullar tətbiq edən və ümumi enerjiyə qənaətin dəqiqliyini müqayisə edən sistem

$$H(x_1, x_2) = \frac{1}{2}(x_1^2 + x_2^2)$$

SciPy kitabxanasından metodların müqayisəsi.

1.0.0 versiyasından başlayaraq SciPy kitabxanasında ODE sistemlərinin ədədi

inteqrasiyası üçün API yenilənmişdir [5]. Əsas interfeys `sol_ivp` funksiyası ilə həyata keçirilir (`ivp` abbreviaturası ilkin dəyər problemi deməkdir) və bir və ya çağırır digər inteqratorun göstəricisi ötürülən parametrlərdən biri ilə müəyyən edilir.

`scipy.integrate.solve_ivp(əyləncəli, t_span, y0, metod='RK45', t_eval=Yox, dense_output=Yanlış, hadisələr=Heç biri, vektorlaşdırılmış=Yanlış, args=Heç biri, **seçimlər)`. SciPy, `integrate, solve_ivp (fun, t_apan, go method='RK45', t_eval=Hone, dense_output=False, events=None, vectorized=False, args=None, optione)`

Bu funksiyanın əsas arqumentlərini təsvir edək

- *fun* - əyləncə tənliklər sisteminin sağ tərəfini təyin edən funksiyadır, `fun(t, y)`, burada *t* skalyar, *y* *n* ölçüsünün birölçülü massividir;

- *t_span* - inteqrasiya intervalını [*t*₀, *t*_N] təyin edən float tipli iki elementdən ibarət bir dəst;

- *y_0* - *y*(*x*) funksiyasının ilkin qiyməti;

- *metod* - inteqrasiya metodunun göstəricisi

Bizi aşağıdakı üsullar maraqlandıracaq:

- RK23 - Avtomatik addım tənzimlənməsi ilə Runge-Kutta üsulu

- BDF – sabit addımlı çox addımlı üsul

- LSODA, addım parametrlili Adams-Bashforth metodunun variantıdır

avtomatik sərbəstliyin aşkarlanması, Fortran ODEPACK kitabxanasının üzərindəki sarğı.

- *t_eval* - uyğun olaraq həllin hesablanması lazım olan şəbəkə nöqtələri [*t*₀, *t*_N]

Standart olaraq, rəqəmsal sxemdən asılı olaraq, avtomatik olaraq seçilən şəbəkə nöqtələri istifadə olunur;

- *six_çixış* - *six_çixış* aktivləşdirir və ya söndürür (təxminən splines istifadə edərək dəqiq həll);

- *args* - inteqrasiya olunmuş funksiya üçün əlavə arqumentləri olan dəst

- `fun(t,y)` - əyləncə (*t*, *y*);

- *ilk_addım* - ilkin addım (standart olaraq avtomatik hesablanır);

- *rtol* və *atol* - nisbi və mütləq xətalər;

- *max_step* - aşılı bilməyən maksimum şəbəkə addımı;

- *jac* - Radau, BDF və LSODA metodları üçün Jacobi matrisi, əgər göstərilməyibsə, onda təqribən hesablanacaq.

Funksiya çoxlu atributları olan xüsusi obyekt qaytarır, bunlardan bizi *t* - müvəqqəti nöqtələri olan massiv, *y* - nöqtələrində həll maraqlandıracaq massiv *t*.

Hesablamaları yerinə yetirmək üçün funksiya `first_step=0.1` parametrləri ötürüldü, `max_step=0.01`, bu, mahiyyətcə avtomatik addım tənzimlənməsini söndürür və imkan verir üsulları bir-biri ilə müqayisə edək. BDF və LSODA üsulları çox addımlıdır və göstərir ki, bu üsullarla ümumi enerjinin hesablanmasında xəta yoxdur dəyişir və sabit qalır. RK23 metodunda cəmi hesablanarkən xəta var enerji başlanğıcda azdır, lakin rəqəmin bütün intervalında davamlı olaraq artır inteqrasiya edilir.

Nəticə. Məqalədə çox addımlı Adams metodları üçün ədədi sxemlər təqdim olunur. Bir sıra invariantları qorumaq üçün bu üsullar bir addımlı üsullarla müqayisə edilir. Xətti osilator vəziyyətində ümumi enerjinin saxlanması sistemləri yoxlanılır. Alınan nəticələrdən belə çıxır ki, çoxmərhələli üsullar ümumi enerjiyə qənaət edir. Sonrakı hesablamalarda ilkin dəyişikliklər səhv deyil.

Çoxmərhələli metodlardan istifadə etməklə dinamik sistemlərin modelləşdirilməsi. Bu yazı müxtəlif çoxaddımlı metodların, xüsusən Adamsın icmalını təqdim edir.

Dinamik sistemlərin ədədi modelləşdirilməsində tətbiq olunan tip üsulları. Bu ədədi metodların səhvlərinin müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi ikinci dərəcəli adi diferensial tənlik üçün Koşi məsələsinin həlli nümunəsində aparılır. Bu Koşi məsələsinin analitik və ədədi həlli aydın şəkildə yazılmışdır.

Çoxaddımlı üsullar üçün bir addımlı Eyler və Runge-Kutta üsulları müqayisə edilir.

Python istifadə edərək diferensial tənliklərin həlli. Adi diferensial tənliklər sistemlərinin həlli üçün çoxmərhələli metodların tətbiqi və istifadəsi birpilləli üsullardan daha çətindir, çünki onlar funksiyanın təkcə ilkin qiymətini deyil, həm də çox vaxt məlum olmayan ən azı bir sonrakı dəyəri tələb edir. Bu dəyərləri əldə etmək üçün təxmini düsturlardan istifadə etməliyik. Bununla belə, çoxaddımlı üsullar gizli olan çətin problemlərin həlli üçün daha uyğundur bir addımlı üsullar yaxşı nəticə vermir. Dinamik sistemlərin çoxaddımlı metodlarda modelləşdirilməsi

Bu yazı müxtəlif çoxaddımlı metodların, xüsusən dinamik sistemlərin ədədi modelləşdirilməsində tətbiq olunan Adams tipli metodların icmalını təqdim edir. Bu ədədi metodların səhvlərinin müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi ikinci dərəcəli adi diferensial tənlik üçün Koşi məsələsinin həlli nümunəsində aparılır. Koşi məsələsinin analitik və ədədi həlli aydın şəkildə yazılmışdır.

Çoxaddımlı üsullar üçün bir addımlı Eyler və Runge-Kutta üsulları müqayisə edilir.

Adi diferensial tənliklər sistemlərinin həlli üçün çoxmərhələli metodların tətbiqi və istifadəsi birpilləli üsullardan daha çətindir, çünki onlar funksiyanın təkcə ilkin qiymətini deyil, həm də çox vaxt məlum olmayan ən azı bir sonrakı dəyəri tələb edilir. Bu dəyərləri əldə etmək üçün təxmini düsturlardan istifadə etməliyik. Bununla belə, çoxmərhələli üsullar çətin problemlərin həlli üçün daha uyğundur və gizli bir addımlı üsullar yaxşı nəticə vermir.

ƏDƏBİYYAT

1. Butcher J.C. Numerical Methods for Ordinary Differential Equations. - 2 edition. - New Zealand : Wiley, 2003. - ISBN: 0-471-96758-0.
2. Hairer E., Nørsett S.P., G.Wanner. Solving Ordinary Differential Equations I. - 2 edition. - Berlin : Springer, 2008. - ISBN: 978-3-540-56670-0.
3. Cash J.R., Karp Alan H.A Variable Order Runge-Kutta Method for Initial Value Problems with Rapidly Varying Right-hand Sides // ACM Trans. Math. Softw. - 1990. - sep. - Vol. 16, no. 3. - P. 201–222. - Access mode: <http://doi.acm.org/10.1145/79505.79507>.
4. Hairer Ernst, Wanner Gerhard. Solving Ordinary Differential Equations II. Stiff and Differential-Algebraic Problems. - 2 edition. - 1996. - ISBN: 978-3-642-05221-7.
5. Jones Eric, Oliphant Travis, Peterson Pearu et al. SciPy: Open source scientific tools for Python. - 2020. - [Online; accessed 14.03.2020]. Access mode: <http://www.scipy.org>
6. Андриевский, Б.Р., Спиридонов, А.А., Уткин, В.Н., Фрадков, А.Л. Применение интерпретатора с планированием вычислений в качестве организующей системы САПР САУ.- В кн.: Применение методов случайного поиска в САПР. Таллин: Волгус, 2018, ч. II, с.31-33.
7. Беркович, Р.П., Корявов, П.П., Павловский, Ю.Н., Сушков, Б.Г. DYNAMO язык математического моделирования: (Формальное описание) М.: Вычислительный центр АН, 2012 – 30 с.

УДК 535.8

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДИНАМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В МНОГОШАГОВЫХ МЕТОДАХ

А.С.Каландаров, В.Н.Байрамова

Азербайджанский Технологический Университет

a.qelenderov@uteca.edu.az, vusalabairamova@mail.ru

Резюме. В данной статье представлен обзор различных многошаговых методов, в частности методов типа Адамса, применяемых при численном моделировании динамических систем. Сравнительный анализ и оценка погрешностей этих численных методов проведены на примере решения задачи Коши для обыкновенного дифференциального уравнения второго порядка. Аналитическое и численное решения этой задачи Коши четко выписаны.

Для многошаговых методов сравниваются одношаговые методы Эйлера и Рунге-Кутты.

Реализация и использование многошаговых методов решения систем обыкновенных дифференциальных уравнений сложнее, чем одношаговых методов, так как они требуют не только начального значения функции, но и хотя бы одного последующего значения, которое часто неизвестно. Чтобы получить эти значения, нам нужно использовать приближенные формулы. Однако многошаговые методы больше подходят для решения сложных задач, с которыми неявные одношаговые методы работают плохо.

Ключевые слова: многошаговые методы, многоэтапные методы, системы, дифференциальные уравнения, шаг.

UDC 535.8

MODELING OF DYNAMIC SYSTEMS IN MULTISTEP METHODS

A.S.Qelenderov, V.N.Bayramova

Azerbaijan Technological University

a.qelenderov@uteca.edu.az, vusalabairamova@mail.ru

Summary. This paper provides an overview of various multistep methods, particularly Adams type methods applied in numerical modeling of dynamic systems. Comparative analysis and evaluation of the errors of these numerical methods is carried out on the example of the solution of the Cauchy problem for the second-order ordinary differential equation. Analytical and numerical solutions of this Cauchy problem are clearly written. For multistep methods, one-step Euler and Runge-Kutta methods are compared.

The implementation and use of multi-step methods for solving systems of ordinary differential equations is more difficult than single-step methods, because they require not only the initial value of the function, but also at least one subsequent value, which is often unknown. To get these values, we need to use approximate formulas. However, multistep methods are more suitable for solving difficult problems that are implicit one-step methods do not work well.

Keywords: multistep methods, multistage methods, systems, differential equations, step.

Redaksiyaya daxilolma: 27.05.2024

Çapa qəbul olunma: 26.08.2024

